

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 16.11.2020

Kabul Tarihi: 17.11.2020

ŞİNASI, NAMIK KEMAL VE TEVFİK FİKRET MEDENİYET İLE EDEBİYAT BAĞLAMINDA NASIL OKUNMALI?

Doç. Dr. Hakan YALAP*

Öz

1839 Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin çok önce başladığı Avrupalılaştırmaya yönelik değişme gayretlerinin ilk resmi sonucudur. 18. yüzyılda başlayan bu değişim süreci, toplumun ve devletin her kademesinde izlenebilir. Türkiye'nin modernleşme bağlamında adından en sık söz edilenleri Tanzimat ve Servet-i Fünûn aydın/edipleri olmuştur. Onların Türk edebiyatı üzerindeki tasarrufları dile getirilmiştir. Modernleşme, çağdaşlık veya Batılılaşma kavramlarına yönelik değerlendirmeler ise hemen tamamen sosyoloji ve tarih bilimlerinin disiplini doğrultusunda incelenmiştir. Ancak Tanzimat ve Servet-i Fünûn ediplerinin bu çerçevede ismi "toplumcu veya bireyci" kalıpları içine hapsedilmiş ve değerlendirmeler ilk söylemlerin ve ezber kalıpların dışına hiç çıkmamış görünmektedir. Bu çalışmada, geleneksel söylemlerin dışına çıkılarak Şinasi, Namık Kemal ve Tevfik Fikret'in manzum metinleri temel alınarak edebiyat ve medeniyet kavramları içerisinde bu metinlerin nasıl okunması ve değerlendirilmesi gerektiği incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Edebiyat Felsefesi, Medeniyet, Türk Edebiyatı, Şinasi, Namık Kemal, Tevfik Fikret.

How To Approach & Express Şinasi, Namık Kemal And Tevfik Fikret Within The Context Of Civilization And Literature?

Abstract

The imperial edict of reorganization, which was enacted in 1839, is the first official result of the transformation endeavor of Europeanization that had already begun since more time. This transformation period can be observed by every stage of the community and government. The scholars of wealth of sciences and the reforms have been most frequently mentioned within the context of modernization of Turkey. Their dispose of Turkish literature has been cited. Those assesments of modernization, aggiornamento and Westernization

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, hakanyalap@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0300-2741.

oriented glossaries has been simply reviewed in accordance with the discipline of sociology and history sciences. However, the names of those scholars lived in Wealth of Sciences and Reform Stages, was confined under the frame of "socialist and individualist", assesments were seemed that initial expressions never get out of the taboos. This study is based on poetic texts of Şinasi, Namık Kemal and Tevfik Fikret by going beyond the tradational molds, it is also surveyed how to approach and assess these texts within the literature and civilization terms.

Keywords: *Philosophy Of Literature, Civilization, Turkish Literature, Şinasi, Namık Kemal, Tevfik Fikret.*

Giriş

Genelde bilimin özelde ise sosyal bilimlerin temel doğası, şüpheli bir yaklaşımla elde edilen verilerin değerlendirilmesine yöneliktir. Pragmatist/faydacı bir bakış açısıyla ele alınan metinleri değerlendirmek, bilim insanına sadece tarihi bir bakış açısı ve kaynak sunmaz; aynı zamanda toplumun geçirmiş olduğu değişimin evrelerini de tarafsız bir gözle izleme imkânı sunar. Türkiye’de özellikle edebiyattaki yenileşme ve değişme evrelerinin siyasi politik düzenle başa baş gitmesi, bu doğrultuda anılan verilerin ve edebi ürünlerin titizlikle incelenebilmesine imkan sağlamaktadır.

Türk edebiyatının 18. yüzyıldan itibaren toplum ve devlet yaşamında başlamış olan değişime ayak uydurması ve bunun somut edebi örneklerle ortaya konması, 19. yüzyılda mümkün olabilmiştir. Tabii ki söz konusu gelişmeye bağlı olarak edebiyattaki değişme evresi, modernleşme ve medeniyet kavramları çerçevesiyle birlikte anılmalıdır. Bu konuda medeniyet ve kültür mukayesesi, Türk edebiyatındaki ilkler meselesi, temel bilgilerin çok da ötesine geçememektedir. Bunun temel sorun, modernleşme kavramına yaklaşım biçimiyle, medeniyet kavramının nasıl anlaşıldığıyla ve kültür kavramının nasıl değerlendirildiğiyle alakalı görünüyor. Çünkü Türkiye’nin modernleşmesi ve medeniyet anlamında yön değiştirmesi süreci, geçmişten kopmadan Batılı olma mantığı üzerine kurgulanmış izlenimini vermektedir. Ancak tarihi yapı, Osmanlı Devleti’nin son başkenti olan İstanbul’un maddi ve manevi kültür birikimi, devletin devamlı olarak gelişme gösterdiği yönün Avrupa ve batı olması bu görüşe farklı yönlerden bakmayı da zorunlu kılmaktadır.

Medeniyete Edebiyat Felsefesinden Bakmak

Türk edebiyatının çok zengin kimlik yapısı, ilk bakışta manzum metinlerle kendini gösterir. Mevcut bilgilere göre en eski yazılı metinlerden zirvedeki edebî metinlere, halk şiirlerinden halk irfanının damıtılmış verimleri deyim ve atasözlerine kadar bu edebî birikimin lirik yapısı hemen dikkati çeker. Dilin doğal yapısındaki kendi ifade gücünü devamlı zorlama gayreti, Türkçenin bu lirik yapısının da temel gücü olarak düşünülebilir. Dolayısıyla klâsik dönemde sözlükleri bile manzum olan Türk edebiyatına bir “*şür edebiyatı*” demek yanlış olmayabilir. Türkçenin edebi tezahürünü manzum metinlerle takip etmek araştırmacıya geniş bir bakış açısı da kazandırabilir. Yenileşme döneminin edebî metinler üzerinden incelenmesinde Şinasi (ö. 13 Eylül 1871)

ve Namık Kemal (ö. 2 Aralık 1888), geçmişle kendi dönemleri arasında bir bağ ve bahse konu dönem için bir başlangıç noktasını oluştururken Tevfik Fikret (ö. 19 Ağustos 1915), kendi öncesi ve kendinden sonraki edebi yapı arasında bir köprü görevi kurmaktadır. Bu makalenin konusunu bu sebeple Şinasi, Namık Kemal ve Tevfik Fikret'in manzum metinleri oluşturmaktadır.

Klasik Türk Edebiyatı üzerine yapılmış, akademik çalışmalar bize şunları gösteriyor: Klâsik Türk Edebiyatı mensupları, zengin bir kültür birikiminin vücuda getirildiği toplumun fertleri olarak dilin tüm incelikleriyle kendilerine çizilmiş olan sınırlar dâhilinde, çoğu zaman aynı fakat bazen benzer konu dairesi içinde orijinallik aramak zorunda kalmışlardır. Görünürde bir zorluk ve imkânsızlık barındıran bu ilk çerçeve, mânâ ve ifade bakımından aşılabilir klâsik eserler ortaya çıkarmıştır. Temel anlamda bireyi ve bireyin kaygılarını konu alan klâsik edebiyatın toplum sorunlarını dile getirebilmesi için cemiyetin kendince mükemmeliyetini kaybetmesi gerekiyordu. Çünkü saray, en iyi olduğunu iddia ettiği sürece, toplumu ilgilendiren olayların dile getirilmesi çok da mantıklı görünmüyor. En iyi aşçının, en iyi işçinin, en iyi kâtibin, kısaca cemiyetin en iyilerinin himaye edildiği sarayda en iyi ediplerin de olması kaçınılmazdır. Bu ediplerin görevi de yine yönetim kademelerinin yaşamı ve işlerini dile getirmek olmalıydı. Özellikle kaside nazım şekli, yönetimi ilgilendiren konuların çokça işlendiği bir yapıydı. Bireysel olan konular ise gazel, mesnevi gibi diğer nazım şekilleriyle kaleme alınmaktaydı. Bu durum klâsik edebiyatı olumsuz bir bakış açısıyla aleyhte değerlendirme için sebep olmamalıdır. Sarayın iradesinin baştan sona kadar her şeyi kapsadığı bir toplum yapısında şair ve yazarları "*toplumsal sorunlarla ilgilenmediler*" cümlesiyle değerlendirmek ne kadar bilimsel olur? Fakat ilginçtir ki hem akademik hem gündelik yazılarda hatta her kademe için yapılan Türk Dili ve Edebiyatı'nın konu olarak değerlendirildiği sınavlarda bile anılan tenkitin dile getirildiği görülmektedir.

Türk edebiyatının toplumsal yapıyı işareti ve toplumla ilgilenme meselesi, edebiyat tarihlerinin de sanki zorunlu görev alanıymış gibi her zaman genel kabullerle dile getirilmektedir. Türk edebiyatının içerik ve konu anlamında yapı değiştirmeye başlamasını da işte, sarayın irade anlamında kendinden üstün kabul ettiği Avrupa'nın devlet düzenini ve toplum yapısını benimsemesine borçlu olduğu düşünülebilir.

Fakat bu toplumsal sorunların dile getirilmesi işini de yine eser sahibini çok da dikkate almadan kendi zihin dünyamızda ezberlediğimiz kalıplara göre değerlendirmekten vazgeçmüyoruz. Bu durum en çok da toplumu, toplumun içine girdiği yeni dünya düzenini, bu düzenin algı, yaşayış ve dünyayı değerlendirme biçimini ilk ağızdan sunan Şinasi, Namık Kemal, Tevfik Fikret ve kısmen Ziya Paşa için geçerli görünüyor.

18. yüzyılın başındaki Lale Devri'yle Avrupa'nın üstünlüğü, saray iradesi tarafından resmen kabul edilmişti. Osmanlı Devleti'nin en mükemmel ve üstün olduğu iddiasından vazgeçtiğinin bir tezahürü olarak Fransa'ya gönderdiği elçi sonrasında Batı medeniyetinin kapıları artık hiç kapanmamak üzere açılacaktı.

Medeniyet kavramının algılanma biçiminde ve Batı medeniyetinin Türkiye'ye aktarılmasında köprü görevi gören ediplerin kronolojik olarak birbirini tamamladığı görülecektir. Şinasi'de başlayan Batı medeniyeti kaygısı, Namık Kemal'de bu medeniyetin hak, hukuk anlamında anayasal düzene kavuşması ve son olarak Tefik Fikret'te insanların bu düzeni, özgürlük anlamında koruma kaygısına dönüşecektir.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden aydın/ediplerin hepsinin ortak, yönü devlet görevleriyle birlikte edebiyatın hemen her türüyle ilgilenmiş, idealist insan olmalarıdır. Toplumun genelinin çok da ilgilenmediği medeniyet, hak, hukuk, adalet, anayasa gibi kavramlar etrafında edebiyata yeni bir kapı açılmıştır. Klâsik edebiyatın insanın güzellik hislerini tasvir etmesi aslında yenileşme döneminde yine insanı merkeze alır. Bu kez somut güzellik tasvirinden başka insanı insan yapan evrensel dünya değerleri de dile getirilmeye başlanır.

19. yüzyıl dünya düzeninde insanı insan yapan bu soyut değerler nelerdir o hâlde?

Hiç kuşku yok ki, Şinasi hariç tutulursa kısmen Namık Kemal'de ama çoğunlukla Tefik Fikret'in ve çağdaşlarının hem şahsiyetlerinde hem de edebi eserlerinde talep ettikleri dünya düzeni ve bu doğrultuda içinde yaşadıkları somut gerçeklik çatışması etkilidir. Bu çatışmayı alevlendiren de baskıcı yapısı ve sansür dayatmasıyla Sultan II. Abdülhamit ve yönetimidir.

Adına ister modernleşme ister Batılılaşma ister çağdaşlaşma veya medeniyet değiştirme denilsin Türkiye'nin fikrî anlamda Avrupalı düşüncelerle temasının banileri kuşkusuz aydın/ediplerdir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zorunlu ama içten kabulüyle başladığı Avrupalı olma isteği, 20. yüzyılın başında daha resmi bir görüntü arz eder. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve neticede anayasal düzenin tesisini amaçlayan Meşrutiyet ve onun Kanun-ı Esasi'si bu resmi görüntünün yansımalarıdır.

Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıldaki bu resmi görüntülerinin arkasında yer alan edipler ise yüzyılın çok yönlü, aktivist, biraz da ihtilalci ruh adamları olarak kabul edilmelidir. Edebiyat sanatının doğal yapısı göz önüne alındığında görülecek manzara şudur: Sanat, bir aynadır. Toplumu türlü cephelerinden gösteren, kimi zaman cilalı kimi zaman paslı bir ayna. İşte edebiyat tarihlerinin Tanzimat edebiyatçıları, Servet-i Fünûn şairleri nitelemesiyle dile getirdiği edebiyatçıları, Osmanlı toplumunu resmederken istedikleri veya idealleştirdikleri devlet yapısını ve toplum düzenini eserlerinde tasvir ederler.

Batılılaşma kavramı Türkiye'de uzun zamandır sosyoloji ve tarih biliminin ilgisi dahilinde, kronolojik bir dille anlatılır. Bu anlatımda Osmanlı Devleti'yle birlikte Türkiye'nin de zaman içinde tecrübe ettiği farklı siyasi iradeler, batılılaşmayı kendi ideolojik düşünceleri doğrultusunda değerlendirmeye çalışmışlardır. İnsanın doğası gereği normal görülebilecek bu eylem, bilim ve gelecek açısından hiç de normal ve sağlıklı değildir. Çünkü bir şair veya yazar, bireylerin zihin ve ideoloji dünyası ekseninde incelemeye tabi tutulursa -çoğunlukla- edebiyat araştırmacısının ideoloji ve fikir dünyasına hizmet eden bir değerlendirmeye sonuçlanır. Türkiye gibi keskin düşünce akımlarının etkisinde

kalan toplumlar için bu durum aslında hem fikir hem de sanat anlamında bir körleşmeye sebep olabilir.

İşte Türkiye'nin Batılı olma düşüncesinin değerlendirilmesinde yazar ve şairleri edebiyat tarihlerinin ezber kalıplarından kurtarmak önemlidir. Bu makalede Türk edebiyatının medeniyet değiştirme evresindeki sürecine birkaç örnekle nasıl yaklaşılabileceği tartışılmıştır. Fakat unutulmamalıdır ki, sosyal bilimlerdeki kesin doğru olmaması ilkesi, ideolojik zincirlere hapsedilmiş ediplerin değerlendirilmesinde kesin kanaatlere ulaşmada daha fazla zorluk yaşatacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetine yönelme sürecinde Şinasi'nin, Mustafa Reşit Paşa için yazmış olduğu kasidenin birkaç beytini ele alarak edebiyattaki medeniyet değiştirme çizgisine ve sürecinin edebi başlangıcına ana hatlarıyla bakmak gerekir:

*“Aceb midir medeniyet resûlü dense sana
Vücûd-ı mu'cizin eyler ta'assubu tahzîr”¹*

Şinasi için Tanzimat'ın yaratıcısı Mustafa Reşit Paşa, medeniyetin bir resül gibi karşılanır. Çünkü Paşa, medeniyetin kapılarını aralamış, millet için büyük bir mucizedir. Şinasi'ye göre Batı medeniyetinin üzerinde durduğu adalet, bilim, aydınlanma, kanun, hürriyet gibi soyut kavramlar kasidenin tümünde her biri ayrı beyitte dile getirilecek kadar kudretli kavramlardır. İşte bir edip olarak Şinasi, yeni medeniyet dairesinin giriş kısmını bir kaside ile tasvir etmiş olur. Bu giriş kısmı, aklın rehberliğindeki bilim ile aydınlanma ve insanın hürriyetine olan saygıdır.

Bu yeni medeniyet dairesi, Namık Kemal için hürriyet kavramıyla eş anlamlıdır. Onun şu mısraları, edebiyatın hürriyet mücadelesinde bir araç olduğunun belgesidir:

*“Edebiyyât ile hürriyete cân versem de
Başka bir Namık-ı şeydâ yetişir hâkimden”²*

Hürriyet yolunda can veren Namık Kemal için teselli yolu, kendisi gibi cesur bir sesin yetişmesidir.

Şairin başlı başına tüm düşünce dünyasının şiir üzerinden takip edileceği manzume ise şüphesiz Hürriyet Kasidesi'dir. Şairin, Magosa'dan döndükten sonra kaleme aldığı, asıl adı “Besâlet-i Osmâniyye ve Hamiyyet-i İsnâniyye” olan, kısa adıyla Hürriyet Kasidesi, önce Vakit Gazetesi, nr. 236, 2 Haziran 1293 (1876) içinde iki beyit eksikliğiyle; daha sonra birkaç beytinde değişiklikler yapılarak neşredilmiştir.³ Şiirin yazılış tarihi ve yayım tarihi konusunda farklı görüşler vardır.⁴ Fakat medeniyetin vazgeçilmezi olarak Namık Kemal'in

¹ Şinasi, *Müntahabat-ı Eş'ar*, (Haz. Süheyl Beken), Dün-Bugün Yayınevi, Ankara 1960, s. 26.

² Önder Göçgün, *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 390.

³ Adem Çalışkan, “Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi ve Tahlili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research*, Cilt: 7, Sayı: 31, 2014, s. 85.

⁴ Çalışkan, “a.g.m.”, s. 87.

zihnindeki hürriyetin tüm yönleriyle ve coşkun bir dille bu manzumede ifade edildiği aşikardır.

Din ve devlet büyüklerini övmek için yazılan kaside türü, ilk defa soyut bir kavramın övgüsü için kullanılmış görünmektedir. Hürriyet kavramının etrafı, tüm şiir boyunca vatan, vatan toprağı, gayret ve ümit düşüncesiyle çevrilidir. Batıyı yakından tanıyan, Paris ve Londra'da bulunan Namık Kemal için en yüce hakikat, insanın hürriyeti meselesidir. Bu noktada devletin sağ ve salim olması da bir zorunluluktur. Kuvvetle muhtemel Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sıkıntıları derin bir şekilde hisseden şair için Osmanlı'nın ulu soyundan olmak onur duyulacak bir husustur:

*"Biz ol nesl-i kerim-i dūde-i Osmaniyānuz kim
Muhammerdir ser-ā-pā māyemiz hūn-ı şehādetden."*⁵

Şinasi'nin etrafıca tasvir ettiği medeniyet dairesi, Namık Kemal'de artık bir hürriyet ve vatan formuna dönüşür. Bu hususu Osmanlı aydınının Batı medeniyeti karşısında yaşadığı ilk şaşkınlık sonrası, bu medeniyete nasıl ulaşılacağı hususunda kaygı duymasına neden olur. İşte Namık Kemal'in fikir dünyasında Osmanlı Devleti'nin anayasal düzen içerisinde varlığı her şeyden önemlidir. Elbette Namık Kemal'in medeniyete yüklediği anlam nesir yazılarında daha net ve daha ayrıntılı görülebilir.

Namık Kemal'in tüm cesaretiyle yurtdışında yayınladığı Hürriyet Gazetesi'ndeki yazıları, hem kendisinin hem de yakın çevresinin medeniyet ve -şairin dışardan- Osmanlı toplumuna bakış açılarına dair derin veriler barındırmaktadır.⁶

Edebiyat araştırmacıları tarafından çok duygusal olduğu ittifakla dile getirilen Tefik Fikret'in bu yapısına dönemin hatıralarına yer veren kaynaklar da şahitlik etmektedir.

Namık Kemal'in hürriyet kavramı çerçevesinde özlemine çektiği anayasa, halkın yönetime katılması, kadınların eğitim görmesi gibi hususlar 19. yüzyılın son çeyreğine kadar şiddetle ve her vesile ile dile getirilir.

Yukarıda kısaca izah edilmeye çalışıldığı veçhile Şinasi, bilinçli ve istekli bir aydın olarak Batı medeniyetinin somut görüntüsünü dikkate almış gibidir. Bu somut görüntü aslında uzun yıllar hak ve hukuk için mücadele eden Avrupa'nın son hâlidir. Gazete, halkın fikirlerini özgürce ifade etmesi, okuyup yazması, devlet yönetimine katılması, Avrupa ülkelerinin gazete gibi büyük bir haberleşme kaynağıyla birbirinden haberdar olması, kapalı bir toplum yapısında yetişen Şinasi için muazzam bir görüntü olmalıdır. Bu sebeple Şinasi, görmüş olduğu medeniyetin yeniliklerini ivedilikle uygulamaya çalışır. Medeniyet değiştirme sürecinde gazetenin veya basın-yayının gücü hiç ihmal edilmemiştir. Hem nesirde hem nazımda, tüm ediplerin gazete tozunu yutmuş ol-

⁵ Göçgün, a.g.e., s. 8.

⁶ Namık Kemal'in sürgündeyken Ziya Paşa ile önce Londra'da daha sonra Cenevre'de çıkardığı Hürriyet Gazetesi'nin tüm sayıları Vakıfbank Kültür Yayınları tarafından yayınlandı. Namık Kemal'in ve Tanzimat aydın/ediplerinin düşünce dünyasını anlamak için önemli bir kaynak bu çalışmanın Türk düşünce ve edebiyatına kazandırılması büyük bir emek ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bkz. Alp Eren Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1-2*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

dukuları unutulmamalıdır. Avrupa'nın kendi köklerini de aramaya başladığı 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için de kendi gerçekleriyle yüzleşme dönemi olacaktır.

Tevfik Fikret'in şahsında Servet-i Fünûn dönemi aydınları, Batı medeniyeti tezahürü anlamında pek çok sorunu aşmış görünmektedir. Bu aydın/ediplerin neredeyse tamamı artık Osmanlı Devleti'ndeki Batı tarzı okullarda eğitim alma şansına sahiplerdi. Ama şu da bir gerçek ki, artık başta II. Abdülhamit olmak üzere devlet yöneticilerinin bir kısmı yenileşmenin ilk zamanına göre Avrupa medeniyetinin düşünce dünyasından çok da memnun değillerdir. Avrupa'ya sonuna kadar ittifaklar için kapı aralayan Osmanlı Devleti'nin Batı düşüncesinden rahatsız olmasının arkasındaki görünen sebep, basın yoluyla Batıdan aktarılan fikirlerin, zaten dağılma arifesinde olan Osmanlı Devleti'nin parçalanacağı endişesi olmalıdır. Bu Avrupai fikirlerle Osmanlı Devleti'ni bölmek istediği düşünülen Avrupa karşısında günah keçileri ise hak, hukuk, eşitlik, özgürlük gibi kavramları dile getiren aydın/edipler olmuş görünüyor.

II. Abdülhamit yönetimi baskısının iyice şiddetlendiği 1880'den II. Meşrutiyet'in ilanına kadar içine kapanan, bakışını tabiata çevirmek zorunda kalan, zengin kelime dünyasıyla istiareler (metaforlar) yaratan Servet-i Fünûn Edebiyatı'nı "toplumdan kopuk yaşamışlar ve toplumdan kopuk bir edebiyat oluşturmuşlardır" diye aleyhte değerlendirmek, bunu eğitim kurumlarında tedarisat olarak vermek akademik ve vicdani bir değerlendirme midir?

Edebiyat felsefesi ışığıyla bakıldığında kelimelerin, ediplerin kimlikleri olduğu aşıkardır. Sansür dolayısıyla kullanımı yasaklanan onlarca kelime, bu kelimeler kullanılmadan yazılsa bile kısaltılan, kesilen, parçalanmış veya sakıncalı görülerek müdahale edilen, eğer bunlar olmadıysa da sonuçta bir bahaneyle Anadolu'nun farklı yerlerine sürgünle neticelenen bir düzende şair ve yazarların somut gerçekleri, toplum sorunlarını dile getirmesini beklemek; bu görülemediği için de eleştirmek ve mânâ üzere nice değerlendirmelerde bulunmak, Türk edebiyatına ve onun mümessillerine bir haksızlık olmaz mı?

Bu tarz değerlendirmeleri Servet-i Fünûn'un son dönem yazı işleri müdürlüğünü yapan nasirlerinden Hüseyin Cahit Yalçın da şöyle dile getiriyor: "İsmail Habip Bey bile Tanzimat edebiyatını daha yurtseverce bulur. Servet-i Fünûn'u bu yönüyle eksik yazar. Bu yargı görünüşte haklı olabilir. Çünkü Servet-i Fünûn Edebiyatı açıktan açığa yurt, ulus ve özgürlük konularına dokunmamıştır. Çünkü buna olanak yoktu. Ama Servet-i Fünûn matbaası bir ulusçuluk ve yurtseverlik ocağıydı."⁷ Tevfik Fikret'in yakın çevresinden ve Servet-i Fünûn'un içinden birinin yıllar sonra yaptığı bu değerlendirme, yardımcı önermelerle çok iyi okunmalıdır.

Kendinden önce kısmen özgür olan ifadenin dile getirilişi, Servet-i Fünûn Dönemi'nde tümüyle baskıya maruz kalmıştır. Dolayısıyla özgürlük için çağrışım alanı sağlayan kelimeler deniz, bağ, bahçe; özgürlüğün elden gitmesi karın ve yağmurun altında kalan kuş yuvası; hürriyet ise masmavi tüyleri olan kuş istiaresiyle dile getirilebilirdi. Hüseyin Cahit Yalçın'ın hatıralarında yazdığına göre II. Abdülhamit döneminde basın-yayına dolayısıyla edebiyata

⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 134.

uygulanan sansür ve dile baskı o derece şiddetlidir ki, yasaklanan kelimelerin yanında bizzat dergi yazı işleri müdürleri, dergilerinin kapanma ve kendilerinin de sürgün tehlikesine karşı bu işi sıkı tutmaktadırlar. Dolayısıyla elde pek az şey kalmıştır: Hayal ve tabiat.

Tevfik Fikret'in manzumelerine bakıldığında da medeniyet kavramının birkaç yerde geçtiği görülecektir. "Bir Kız Mektebi İçin" başlıklı şiirde Fikret, geçmişe yönelik fikirlerini teker teker dile getirir. Osmanlı Devleti, geçmişte parlak günler geçirmiştir. Geçmiş günlerdeki yiğitlik, yurtseverlik, dostluk yok olmamıştır, olmayacaktır da. Geçmişin en yiğit kişileri olan ecdatla övünülmesini de ister Fikret. Fakat geçmişin gayretli ve çalışkan günlerine de dikkatle bakmak gerekir:

"Osmanlılar, -diyor- sizin ecdâd-ı pâkiniz
Cidden birer huzâne-i himmetti; en metin,
En zinde bir merâm ile asrın ve şübhesiz
Dünyânın en bahâdırı onlardı; fahredin,
Magrûr olun . . . Fakat vatan ikmâl-i şan için
Evlâdının kemâlini ister; o mutlaka
İster ki siz de himmet edin, siz de yükselin."⁸

Fikret için yeniden yükselmenin yolu, Osmanlıların yüzlerce yıl gelişime yabancı kalmasının aksine, medeniyetin irfanıyla mücehhez olmaktır:

"Osmanlılar, tekâmül-i âsâra ecnebi
Kalmak sükûta doğru eğilmektir; i'tilâ
İrfansız olmuyor. Medeniyet, ki en celil
Bir gâyedir, o gâyeye koşmak ve ibtidâ"⁹

Şairin medeniyete yüklediği anlam, oğlu Haluk'u eğitim için yurtdışına gönderdiğinde, yazdığı Haluk'un Vedâi adlı manzumede daha somut müşahede edilebilir.

Şair, nazlı Boğaiçi'nin ilgisiz, bezgin, yorgun ve usanmış görüntüsünün ötesinde Haluk'un gideceği sisli, yağmurlu, buzlu, karlı fakat iş, onur ve hürriyet olan İskoçya'yı görmektedir:

"Sen tren, ben vapurda pür-temkîn
Atılırken- sen İskoç illerinin
Sisli, yağmurlu, karlı buzlu, fakat
Cidd ü himmet, vakâr ü hürriyyet
Dolu peygüle-i temeddününe,
Bense nâzende Bosfor'un köhne,
Köhne, âvâre, bî-haber, bî-zâr,
Belki cennet kadar tarâvet-dâr,
Fakat alâde-yi kelâl ü kesel"¹⁰

⁸ İsmail Parlatur - Nurullah Çetin, *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 567.

⁹ Parlatur - Çetin, *a.g.e.*, s. 568.

¹⁰ Parlatur - Çetin, *a.g.e.*, s. 544.

Osmanlı Devleti'nin geçirdiği sıkıntılı günlerde Tevfik Fikret ümidini kaybetmez. Sıkıntılı günler dar ve eğridir. Tevfik Fikret'in Haluk'un şahsında Türk gencinden beklediği ışıklı -medeniyet- kervanı bulup o kervana katılmasıdır. Bu medeniyetin gereğiyle fikirleri görüp tanıyacak olan Haluk memlekete bilim, sanat, güven, cesaret, ümit getirmelidir:

*“Bu geçit işte böyle dar, mu'vec;
Ey şetâretli yolcu, sen yürü, geç.
Sen bu menhelde kalma, sıçra, atıl,
Bir ziyâ kârbânı bul ve katıl.
Gez, dolaş, kâinat-ı efkârı,
- Daima önde, daima yukarı!
Pür-tehalük, hayât ü kuvvetten
Ne bulursan bırakma: san'at, fen,
İ'timâd, i'tina, cesaret, ümid,
Hepsi lâzım bu yurda, hepsi müfid
Bize bol bol ziyâ kucakla, getir:
Düşmek etrâfi görmemektendir.”¹¹*

Son olarak şairin Sultanî'ye adlı şiirinde kullandığı “medeniyet perisi” ifadesi, Tevfik Fikret için medeniyetin gereği olan eğitime verdiği önemi de ortaya koyar:

*“İkâz eder, neler yaşatır!.. Fikr için matâf,
Ümmid için melâz olan âgûş-i müşfikîn,
Ey pîr-i muhteşem, medeniyet perisine
Bir kehf-i bî-riyâ; ona en mahrem, en yakın”¹²*

Sonuç

Bu makale uzun bir okuma ve düşünce sürecinin ürünü olarak edebiyat felsefesi bağlamında değerlendirilmelidir.

Yenileşme, çağdaşlaşma, modernleşme, batılılaşma dönemi edebiyatı çok uzun, aynı zamanda süreklilik gösteren bir dönemdir. Fakat bu edebiyatın şiirde gerçek anlamda temsilcileri ve köşe taşları Şinasi, Namık Kemal ve Tevfik Fikret olarak görülmelidir.

Medeniyet ve modernleşme kavramlarının Türk edebiyatındaki izi kadar bu kavramların toplumun bütün kademelerinde diğer alt bilimlerle olan ilişkileri de dikkat çekicidir. Osmanlı aydınlarının Avrupa kültüründen etkilenmeleri ve daha ziyade Avrupa medeniyetinin temel özgürlükçü yapısı üzerine kurgulu olmaları dikkat çekici bir durumdur. Fakat aydınlanmanın en hızlı olduğu dönem, aslında görünürde en karanlık dönem olan II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimidir. Batıdan gelen her türlü fikre çok yüksek duvarlar ören II. Abdülhamit'in bu davranışı, aslında kendi dönemindeki aydınlar arasında ciddi bir muhalefet kadrosu da oluşturmuştur. Osmanlı aydınlarının Tanzi-

¹¹ Parlatur - Çetin, a.g.e., s. 546.

¹² İsmail Parlatur-Nurullah Çetin, age. s.562.

mat aydınlarıyla birlikte -başta Servet-i Fünûn dönemi aydınları olmak üzere- temel fikirleri hürriyet, eşitlik ve adalet mekanizmasının Osmanlı toplum hayatında da yerleştirilmesi üzerine kuruludur. Bunu anlayabilmek için Namık Kemal'in ve diğer çağdaşlarının yazmış olduğu edebi metinleri ve fikir yazılarını yakından takip etmek gerekir.

Türk edebiyatının Tanzimat ve Servet-i Fünûn aydınlarının etkisiyle hem fikir dünyasında hem de ifade yapısında büyük bir şahlanış yaşaması Berkes'in şu ifadeleriyle dile getirilebilir:

“Abdülhamit çağı, dışından durgun gözüken karanlık bir su birikintisine benzediği halde, dibinde gelecek bir fıskırışın akıntıları gizli gizli birikiyordu. Avrupa uygarlığının maddi sanılan etkileriyle gelenekçiliğin aldattığı şalları altında siyasal sorunlar üzerinde değilse de, önce kültürel sorunlar üzerindeki görüşlerde ağır ağır değişmeler oluyordu.”¹³

Türkiye'nin yüzyıllardır içinde olduğu Batı medeniyeti çerçevesi -ideolojik kaygılarla- son yıllarda farklı hususlar öne çıkarılarak değerlendiriliyor. Fakat Türkiye'nin çağdaşlaşma macerasına bakıldığında hiç de bugün iddia edildiği gibi Tanzimat ve sonraki süreç Türkiye'nin milli ve manevi kimliğini bozma amacıyla değildir. Aydın/edipler için Batı, tek kelimeyle çağdaş medeniyet seviyesinin somut halidir. Hak, hukuk, hürriyet ve adalet ise bu medeniyetin hem zorunlu sacayakları hem de yaratıcılarıdır. Dolayısıyla Tanzimat Edebiyatı'nı toplumcu olarak niteleyip Servet-i Fünûn Edebiyatı'nı ferdiyetçi görmek ilmi ve akli bir bakış açısının sonucu değildir. Bu husustaki fikirlerin yeni kaynaklarla ve akademik bakış açısıyla gözden geçirilme zorunluluğu bulunuyor.

Hem klâsik edebiyatı hem de yenileşme dönemi edebiyatını kutsiyetle överek veya şeytanileştirerek nefretle anlatmak, değerlendirmek değil; bu dönemlerdeki eserlerin bütün özellikleriyle incelenip sadece bir sanat eseri boyutuyla, içinden çıktığı toplumun kodlarının yakalanması zorunludur.

Kaynaklar

BERKES, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

ÇALIŞKAN, Adem: “Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi ve Tahlili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research*, Cilt: 7, Sayı: 31, 2014.

GÖÇGÜN, Önder: *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

PARLATIR, İsmail - ÇETİN, Nurullah: *Tevfik Fikret Bütün Şiirleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

ŞİNASI: *Müntahabat-ı Eş'ar*, (Haz. Süheyl Beken), Dün-Bugün Yayınevi, Ankara 1960.

TOPAL, Alp Eren: *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1-2*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

YALÇIN, Hüseyin Cahit: *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

¹³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 375.